

ACADEMIA ROMÂNĂ – FILIALA IAȘI
CENTRUL DE ISTORIE ȘI CIVILIZAȚIE EUROPEANĂ

ELENA NEGRU GHEORGHE NEGRU

**CONSTRUCȚIE
ȘI DECONSTRUCȚIE IDENTITARĂ
ÎN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ
1940-1941, 1944-1989**

CUPRINS

ABREVIERI	9
INTRODUCERE	11
1. CADRUL TEORETIC AL PROBLEMEI IDENTITARE	15
1.1. Definirea identității naționale	15
1.2. Conceptul de națiune.....	16
1.3. Teorii despre națiune.....	18
1.4. Națiunea civică și națiunea etnoculturală	22
1.5. Națiunea și proiectul identitar sovietic	24
2. ISTORIOGRAFIA PROBLEMEI	29
2.1. Abordările istoriografiei sovietice	29
2.2. Istoriografia română și occidentală postbelică	33
2.3. Lucrări publicate în Republica Moldova și România.....	39
2.4. Repere istoriografice occidentale recente.....	50
2.5. Sursele istorice privind construcția identitară în RSSM.....	60
3. RASSM - LEAGĂNUL TEORIEI LIMBII ȘI IDENTITĂȚII „MOLDOVENEȘTI” INDEPENDENTE (1924-1940).....	69
3.1. Controversa privind perspectivele construcției identitare în RASSM.....	69
3.2. Politica lingvistică: moldovenism versus românism.....	75
3.3. Ficțiunea „moldovenizării” și „indigenizării”	81
4. PROIECTUL IDENTITAR „MOLDOVENESC” DIN RASSM TRANSPUS ÎN RSSM (1940-1941, 1944-1953).....	91
4.1. Concepția națională sovietică în anii războiului și a stalinismului postbelic.....	91
4.1.1. Ideologia patriotismului sovietic	91
4.1.2. Rescrierea istoriilor și reconstrucția socialistă a limbilor popoarelor ne-ruse.....	98
4.2. Strategii de construcție și deconstrucție identitară în RSSM	100

4.2.1. Instalarea administrației bolșevice de ocupație și reactivarea politicii de demolare a identității românești	100
4.2.2. Instrumentalizarea urii împotriva „ocupantului român-fascist” și a „naționaliștilor moldo-români”	110
4.2.3. Anihilarea „naționalismului moldo-român”	114
4.2.4. Reluarea retoricii „moldovenizării” și „indigenizării” cadrelor ca stratagemă a rusificării	121
4.3. Elaborarea fundamentelor etnoculturale ale noii identități.....	140
4.3.1. Teoria etnogenezei și conceptele cheie ale istoriei „poporului moldovenesc”	140
4.3.2. Problema moștenirii literare clasice	145
4.3.3. Fabricarea limbii moldovenești „încrucișate”. Delegitimarea marxismului în lingvistica moldovenească și opoziția curentului slavizant	151
5. EDIFICAREA IDENTITĂȚII „MOLDOVENEȘTI” ÎNTRE „DEZGHEȚUL” ȘI „ÎNGHEȚUL” HRUȘCIOVIST (1954-1964)	163
5.1. Ambiguitățile politicii sovietice față de naționalități	163
5.1.1. „Noul curs”: redefinirea politicii naționale	163
5.1.2. Programul de destalinizare: limitele „dezghețului” cultural.....	168
5.1.3. Reconsolidarea rolului limbii ruse	175
5.2. Dezavuarea liniei slavizante din lingvistica „moldovenească”	182
5.2.1. Revigorarea acțiunilor de identificare a limbii „moldovenești” cu limba română	182
5.2.2. Restabilirea normelor limbii literare române	188
5.3. Reevaluarea moștenirii literare clasice	191
5.3.1. Recuperarea operelor clasicii literaturii române	191
5.3.2. Disputa privind moștenirea literară clasică	195
5.4. Cultură, „naționalism” și presiune politică	208
5.4.1. Renașterea spiritului național	208
5.4.2. Ofensiva autorităților împotriva intelectualilor	213
5.4.3. Blocarea destalinizării. Înăsprirea controlului ideologic asupra vieții culturale	224

6. RĂZBOIUL PROPAGANDISTIC AL URSS ÎMPOTRIVA RSR ȘI REDIMENSIONAREA PROIECTULUI IDENTITAR ÎN RSSM (1965-1985)... 230

6.1. Accelerarea proceselor de contopire a popoarelor ne-ruse 230

6.1.1. Extinderea rolului limbii ruse în consolidarea „poporului sovietic” 230

6.1.2. Intensificarea proceselor de omogenizare a vieții sociale 236

6.2. Războiul propagandistic antiromânesc al URSS și fortificarea identității „moldovenești” 238

6.2.1. Etapele și caracteristicile războiului propagandistic 238

6.2.2. Dezvoltarea conceptului etnogenezei „poporului moldovenesc” 251

6.2.3. Acțiuni propagandistice interne privind istoria și cultura „națiunii moldovenești” 261

6.2.4. Propaganda sovietică pe arena internațională despre istoria și realizările „națiunii moldovenești” 267

6.2.5. Amplificarea tendințelor de teoretizare a limbii „moldovenești” distincte 272

6.3. Neutralizarea influenței românești și izolarea culturală a RSSM 279

6.3.1. Acces interzis pentru presa și cărțile de peste Prut..... 279

6.3.2. Restrângerea schimburilor turistice 289

6.3.3. Limitarea contactelor între rude și prieteni..... 295

6.3.4. Bătălia radiodifuziunilor 300

7. PERESTROIKA ȘI SPULBERAREA MITULUI LIMBII ȘI IDENTITĂȚII „MOLDOVENEȘTI” (1985-1989) 310

7.1. Politica de reforme și revizuirea concepției față de națiunile ne-ruse..... 310

7.1.1. Problema națională: teorie și practică..... 310

7.1.2. Deșteptarea popoarelor sovietice și reevaluarea politicii.. 314

7.1.3. Afirmarea identităților naționale în anul 1989..... 319

7. 2. Mișcarea de renaștere națională din RSSM și falimentul teoriei limbii „moldovenești” 321

7.2.1. Resurecția conștiinței naționale.....	321
7.2.2. Demontarea bazelor teoretice ale dogmei limbii „moldovenești”	324
7.3. Bătălia pentru limbă și alfabet în anul 1989.....	339
7.3.1. Lansarea dezbaterilor privind proiectele de legi lingvistice	339
7.3.2. Rezistența aparatului de partid față de proiectele de legi lingvistice	343
7.3.3. Validarea proiectelor de legi la Marea Adunare Națională.....	349
7.3.4. Repunerea în drepturi a limbii române și a alfabetului latin în cadrul Sesiunii a XIII-a a Sovietului Suprem.....	354
Concluzii.....	364
ADDENDA.....	382
Problema identitară în Republica Moldova.....	382
Repere istoriografice	383
Falimentul <i>de jure</i> al teoriei limbii și națiunii „moldovenești” independente și revenirea la românism (sfârșitul anilor 1980 - începutul anilor 1990).....	387
Reanimarea moldovenismului de tip sovietic (1994-1997)	394
Impunerea moldovenismului ca ideologie de stat. „Concepția națională a Republicii Moldova” (2003).....	399
Ofensiva împotriva Istoriei Românilor (2001-2009).....	402
Proiecte privind dezvoltarea moldovenismului civic (2009-2019).....	406
Restabilirea cursului de Istorie a Românilor (2009-2017)	413
Reabilitarea juridică a limbii române (2013, 2017, 2021)	414
ANEXE	421
BIBLIOGRAFIE.....	430
Index.....	450

1. CADRUL TEORETIC AL PROBLEMEI IDENTITARE

1.1. Definirea identității naționale

Analiza proiectului identitar în RSSM necesită clarificarea terminologiei, în primul rând, deoarece în literatura sovietică o serie de termeni pe care îi utilizăm în prezenta lucrare aveau o conotație diferită de cea pe care o au astăzi. În al doilea rând, trebuie clarificați anumiți termeni actuali care se referă la conceptul de națiune. Identitatea națională este unul dintre conceptele cheie ale lucrării, de aceea vom încerca să-l definim și să stabilim conținutul lui.

Termenul „identitate” este derivat din limba latină (*identitas*) și se referă la ansamblul de trăsături specifice unei persoane sau unei comunități. Este, în egală măsură, asociată conștiinței de sine a unei persoane. Fiecare individ este purtătorul mai multor identități, în sensul că poate reuni, simultan, o identitate familială, locală, regională, socială, culturală, națională, religioasă etc.

Una dintre cele mai importante identități, la nivel individual, de grup sau comunitar, este identitatea națională. Există mai multe conceptualizări ale termenului de identitate națională. Potrivit unei accepțiuni comune, identitatea națională desemnează conștiința apartenenței la un grup specific, la o națiune; ea exprimă „atitudini, mentalități, comportamente colective rezultate din apartenența indivizilor la un stat național”¹. Din acest punct de vedere, identitatea este expresia caracterului național, este ansamblul însușirilor psihice și morale fundamentale ale unei națiuni, care se reflectă în conduita, concepțiile și acțiunile membrilor săi și sunt elemente pe baza cărora pot fi identificați în raport cu alte grupuri sociale. Într-o abordare general acceptată, identitatea națională nu poate să existe fără un etnonim. În plus, trebuie să aibă și alte forme de exprimare, cum ar fi limba, cultura, religia, conștiința de origine comună, memoria colectivă a trecutului. Potrivit lui Anthony Smith, unul dintre fondatorii studiilor despre naționalism, identitatea națională este cea mai rezistentă dintre

¹ Constantin Schifirneț, „Identitatea românească în contextul modernității tendențiale”, în *Revista de Sociologie*. Serie nouă, anul XX, 2009, nr. 5-6, p. 464.

toate identitățile colective existente. Astfel alte identități colective, precum cele de clasă, gen, rasă, religie pot să se combine cu identitatea națională, dar rareori o pot submina. De asemenea, identitatea națională „legitimează ori influențează obiectivele, politicile implementate sau practicile administrative care reglementează viața de zi cu zi a fiecărui cetățean”². Identitatea națională, care, în lucrările sale, este asociată cu națiunea, cuprinde următoarele elemente: teritoriul, ideea de patrie, memoria istorică, miturile, simbolurile și tradițiile, drepturile egale, economia comună cu mobilitatea teritorială³.

1.2. Conceptul de națiune

Termenul „națiune” provine de la latinescul *natio*, care semnifică apartenența la un grup cu caracteristici comune. În majoritatea limbilor, acest termen este sinonim cu statul sau cu o comunitate de cetățeni care formează statul. În acest caz, vorbim de state-națiuni. Există situații în care națiunea nu este sinonimă cu statul, deoarece există națiuni fără state (e.g., națiunea kurdă) sau state cu două sau mai multe națiuni (Belgia, Regatul Unit al Marii Britanii). Având în vedere modul în care s-au format națiunile, există o multitudine de înțelesuri atribuite acestui termen.

În Franța și în alte țări din Europa Occidentală, națiunea reprezintă o comunitate a cetățenilor care au drepturi egale, indiferent de trecutul lor istoric. În Germania, dar și în țările din Europa de Est, națiunea este o colectivitate, care se singularizează prin limbă, tradiții, cultură comună și ideologie, implicând conștientizarea apartenenței la limba comună, istorie și valorile culturale. Aceste atribute cultural-ideologice, caracteristice unei națiuni, nu necesită prezența lor integrală. De exemplu, memoria istorică este un element important pentru definirea națiunii franceze, dar pentru națiunea americană, este de mică importanță. Componenta istorico-culturală, care evocă strămoșii și face trimitere la genealogie, este un element principal pentru națiunea germană, dar complementar pentru națiunea franceză⁴.

În prezent, națiunea rămâne un concept vag și ambiguu, care stârnește controverse printre teoreticienii națiunii și naționalismului. Deși în ultimii treizeci de ani s-a înregistrat o creștere a numărului de studii pe această temă, majoritatea autorilor sunt de acord în ceea ce privește „natura

² Anthony Smith, *National Identity*, Rongun Books, London, 1991, p. 144.

³ *Ibidem*, p. 14.

⁴ Simone Guyon, et al., *Des nations à la nation. Apprendre et conceptualiser*, INRP, Paris, 1993, p. 51.

problematică a conceptului de națiune, dificultatea de a-l încadra în definiții clare”⁵. Istoricul britanic Eric Hobsbawm crede că în cazul națiunilor „nu există un criteriu mulțumitor conform căruia am putea decide care dintre multele colectivități umane ar putea fi numite astfel”. Acest lucru se datorează, în opinia aceluiași autor, faptului că „nu există niciun mod de a spune observatorului cum să distingă *apriori* o națiune de alte entități, așa cum să recunoască o pasăre sau să distingă un șoarece de o șopârlă”⁶.

Autori consacrați, în încercarea lor de a delimita conceptual națiunea, au identificat două norme de bază pentru definirea ei: criteriile obiective și subiective. Criteriile obiective se referă la limba sau apartenența etnică, teritoriul comun, istoria și tradițiile culturale comune, iar cele subiective se referă la componenta volitivă, voința și consimțământul membrilor unei entități pentru o viață politică comună. Într-o primă accepțiune, reieșind din criteriile obiective, termenul de „națiune” desemnează un grup uman de aceeași origine, o comunitate care are o cultură, o limbă, tradiții și valori proprii. În altă accepțiune, subiectivă, națiunea este definită ca o comunitate de indivizi uniți prin necesități comune și dorința de a locui împreună.

Totuși, încercarea de a defini națiunea numai pe baza unor criterii, sau a altora, s-a dovedit problematică. Același E. Hobsbawm, care identifică cauzele eșuării încercărilor de a defini națiunea în baza criteriilor obiective, arată că „odată ce numai anumiți membri ai unei clase de entități ce se potrivesc definiției pot fi descriși oricând drept «națiuni», excepțiile pot apărea oricând”. Acest lucru se datorează faptului că, în anumite cazuri, deși există componente obiective, națiunile nu există încă. În alte cazuri, deși există, ele „nu corespund criteriului sau combinației de criterii”. În altă ordine de idei, E. Hobsbawm subliniază că aceste elemente „obiective” de definire a națiunii sunt „difuze, schimbătoare și de mare ambiguitate”, iar alegerea lor drept reper înseamnă să ne orientăm „după formațiuni noroase în locul bornelor kilometrice”⁷.

În același timp, încercările de a defini națiunea în lumina criteriilor subiective, exprimate în dorința indivizilor de a trăi împreună, nu sunt convingătoare. Mai mult decât atât, interpretarea statică a acestei definiții

⁵ Anthony Smith, *op. cit.*, p. 18.

⁶ Eric Hobsbawm, *Națiuni și naționalisme din 1870 până în prezent. Program, mit, realitate*. Trad. de Diana Stanciu. ARC, Chișinău 1997, p. 7.

⁷ *Ibidem*, p. 8.

„ar putea să-i conducă pe imprudenți la voluntarismul extrem, la ideea că ajunge doar să vrei pentru a deveni sau redeveni o națiune [...]”⁸.

Cu toate acestea, când vorbim despre națiune, luăm în considerare două dimensiuni: culturală și politică. Dimensiunea culturală se referă la o comunitate identificată prin propria cultură, tradiții și limbă. Dimensiunea politică se referă la o comunitate socială care trăiește pe un anumit teritoriu și este organizată în stat. Un atribut important al națiunii este identitatea națională, care integrează grupurile dispersate de indivizi și îi conferă coeziune.

1.3. Teorii despre națiune

În lucrările de specialitate, problema națiunilor și naționalismelor este analizată prin prisma a două paradigme: **primordialismul**, în cadrul căruia se distinge **perenialismul**, ca variantă, și **modernismul**.

În accepția **primordialismului** națiunea reprezintă un „organism cu caracter fix și de neșters, imprimat membrilor săi de la naștere și de care ei nu se pot desprinde niciodată”. Pentru primordialismul socio-biologic (Perre van den Berghe) națiunile „reprezintă un fenomen *sui generis* în ordinea naturală care a existat din timpurile cele mai vechi”. Fiind o extensie a familiei, națiunea este „un dat natural”⁹. Primordialismul cultural (Edward Shils), explică națiunile prin prisma „datului cultural”, punând accentul pe legăturile de rudenie, religie, ritualuri, simboluri etc.¹⁰.

Perenialismul consideră națiunea o comunitate politică etno-culturală „persistentă și imemorială, cu o istorie milenară, și o patrie istorică”. Spre deosebire de primordialiști, care afirmă că națiunile și grupurile etnice sunt „daturi” naturale, perenialiștii consideră că națiunea reprezintă un fenomen social și ideologic al epocii moderne sau „o versiune modernă a comunității etnice din timpurile imemorale”¹¹.

Modernismul este cea de-a doua mare paradigmă de conceptualizare a națiunii și naționalismelor. A apărut ca reacție la ideile primordialiștilor și perenialiștilor, căpătând o largă dezvoltare în anii 1960 în cadrul școlii „construirii națiunilor” (nation building). Adepții acestei școli, aducând

⁸ Eric Hobsbawm, *op. cit.*, p. 10.

⁹ Anthony Smith, *Naționalism și modernism. Un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune și naționalism*. Traducere din engleză de Diana Stanciu, Epigraf, Chișinău, 2002, p. 154.

¹⁰ *Ibidem*, p. 159.

¹¹ Paul Lees, „Autour de fondamentaux théoriques sur le concept de «nation»” în *La revue électronique du Centre de Recherches sur les Identités Nationales et Interculturalité*, 2014, nr. 7, p. 12.

drept exemple țările decolonizate din Asia și Africa, explicau fenomenul național prin prisma eforturilor elitelor politice de a „construi” națiuni unite din elemente etnice eterogene, subliniind importanța mobilizării și participării cetățenilor¹². Teoretizările modernist-constructiviste capătă noi valențe, odată cu publicarea, la începutul anilor 1980, a lucrărilor unor politologi, sociologi, istorici¹³ care explicau apariția națiunilor prin prisma factorilor socioculturali, economici, politici și ideologici. Indiferent de factorii determinanți, ce stăteau la baza explicațiilor autorilor, trăsătura comună a acestor lucrări a constituit-o prezentarea națiunilor drept un „construct”, o comunitate politică „construită” mecanic din elemente eterogene în care statul și elitele au un rol cheie.

Unul dintre reprezentanții notorii ai acestui curent, Ernest Gellner, pleacă de la ideea că națiunile și naționalismele își au originile nu în tradițiile premoderne, ci în societatea industrială. Explicând geneza națiunilor, Gellner evidențiază tranziția de la „cultura populară” la „cultura înaltă”, înțeleasă ca una literară, standardizată, și rolul primordial în acest proces al elitelor și instituțiilor politice. În același context, autorul subliniază rolul sistemului de educație în transmiterea limbii literare „supervizată de academie” și „codificată prin cerințele unei comunicări birocratice și tehnologice destul de precise”¹⁴.

Eric Hobsbawm consideră că „statele și naționalismele nu apar datorită națiunilor, ci invers”¹⁵, națiunile sunt produsul naționalismelor, iar principalul scop al acestora este de a crea state-națiuni. Națiunea este o entitate socială „în măsura în care are legătură cu un anumit stat modern statul – națiune”. Ca fenomen creat de instituțiile guvernamentale, bazându-se pe elite, națiunea presupune existența unor elemente „de artefact, invenție și inginerie socială”. Deși consideră că națiunile sunt construite „esențial de sus în jos”, recunoaște că acestea „nu pot fi înțelese dacă nu sunt analizate de jos în sus - adică în funcție de presupuneri, speranțe, dorințe și interese ale oamenilor obișnuiți [...]”¹⁶. Subliniind că națiunea este un fenomen specific epocii moderne, nu neagă influența

¹² Anthony Smith, *op. cit.*, p. 33.

¹³ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Blackweil, Oxford, 1983; Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, University Press, Cambridge, 1983; Benedict Anderson, *Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londra, 1983.

¹⁴ Ernest Gellner, *Națiuni și naționalisme. Noi perspective asupra trecutului*. Traducere din limba engleză de R. Adam, Antett, București, 1997, p. 90.

¹⁵ *Ibidem*, p. 12.

¹⁶ *Ibidem*.

elementelor „protonaționale”, populare, în constituirea ei. În acest context, subliniază rolul limbii naționale în geneza modernă a națiunii pentru că „acolo unde există o limbă a elitelor, literară sau administrativă, oricât de puțini vorbitori ar folosi-o, ea poate să devină un element important al coeziunii protonaționale [...]”¹⁷.

Totuși, această perspectivă de analiză a națiunii, ca un construct social, oferită de Hobsbawn, nu explică care sunt factorii determinanți. A. Smith, arată că aceste încercări de „construire și fabricație” a națiunii „trebuie să se bazeze pe rețele sociale și culturale preexistente”. Or, nicio națiune nu se poate constitui fără existența „unui sentiment puternic al etnicității comune”¹⁸.

Interpretări noi ale teoriei moderniste asupra națiunii sunt oferite de Benedict Anderson în cunoscuta sa lucrare, publicată în 1983, cu titlul *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Comunități imaginate: reflecții asupra originii și extinderii naționalismului). Ceea ce îl face pe Anderson celebru este sintagma sa de „comunitate politică imaginată” cu referire la națiune. Explicând de ce este imaginată, Anderson menționează că „membrii ei nu vor ști niciodată nimic despre ceilalți membri ai națiunii, nu-i vor întâlni și nici măcar nu vor auzi nimic despre majoritatea lor, dar «în mintea fiecăruia există imaginea comunității»”¹⁹. Departe de a avea „un sens lămuritor”²⁰, sintagma „comunitate imaginată” sugerează ideea că națiunile nu există în realitate, ci doar în mintea oamenilor.

Anthony Smith consideră că ideea privind comunitatea politică imaginată este aspectul cel mai problematic al operei lui Anderson, deoarece accentul pus de acesta pe imaginație, „ca cheie pentru apariția și răspândirea naționalismului, distrage atenția de la atașamentul și sentimentele colective”. Încercând să explice „cum poate ajuta accentul pus pe imaginație și comunitatea imaginată să înțelegem puterea națiunii și a naționalismului”, același A. Smith crede că „a descrie națiunea aproape exclusiv în acești termeni (ca produs al imaginației - n.n.) înseamnă să pierzi alte elemente importante care definesc conceptul și îl diferențiază de alte tipuri de comunități imaginate. Comunitățile naționale oferă, într-adevăr, mari narațiuni istorice și lingvistice, vitale pentru supraviețuirea și renașterea lor. Totuși, dincolo de asta, ele conțin multe alte lucruri:

¹⁷ Ernest Gellner, *op. cit.*, p. 61.

¹⁸ Anthony Smith, *op. cit.*, p. 140.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Dan Dungaciu, *Națiunea și provocările (post) modernității. Istorie, concepte, perspective*, Tritonic, București, 2004, p. 28.

simboluri, mituri, valori și memorii, atașamente, obiceiuri și tradiții, legi, instituții și activități rutinare – toate acestea alcătuind comunitatea complexă a unei națiuni”²¹.

O altă perspectivă asupra națiunii și naționalismelor este cea oferită de **etnosimbolism** care critică teoria modernistă pentru supraestimarea aspectelor subiective ale națiunii. Concepția își are originea în lucrarea lui John Armstrong, *Nations before Nationalism* (Națiuni înainte de naționalism), publicată în 1982, care consideră etnicitatea și națiunea fenomene continue²².

A. Smith, fără a nega concepția moderniștilor despre națiune - „națiunea o creație modernă” -, consideră această viziune drept incompletă. Punctul central al analizei sale este axat pe studierea aspectelor obiective ale națiunii, în principal pe conceptul de etnie. Studiind evoluția popoarelor, în plan istoric, A. Smith, la fel ca și alți cercetători, constată că la greci, armeni, evrei, perși, chinezi, japonezi a existat continuitate etnică, iar în cazul popoarelor din Etiopia, nordul Indiei, din Balcani a fost vorba de recurență etnică²³. În lumina acestor considerații, avansează ideea că națiunea modernă s-a dezvoltat în baza legăturilor premoderne, descoperind rolul miturilor, simbolurilor, amintirilor istorice, sentimentelor colective etc. în generarea atașamentelor etnice. În lucrările sale elaborează conceptul de comunitate etnică (etnie). Acestea sunt definite ca „anumite populații umane cu mituri ale originii, istoriei și culturii comune, asociate unui anumit teritoriu și unui sentiment de solidaritate”²⁴.

Marea varietate de abordări și de lucrări, înregistrate în ultimii 20-30 de ani, denotă că problematica cercetării națiunii rămâne încă sub semnul controverselor. Acest paradox se explică prin faptul că „niciuna dintre teorii nu reușește să acopere marea majoritate a întrebărilor generale pe care cineva le poate pune despre fenomenele din acest domeniu”. Iar aceste întrebări, potrivit lui A. Smith, ar trebui să fie cele despre „originea și formarea etniilor, condițiile etnocentrismului, baza comunității etnice, precum și natura și semnificațiile identității etnice, originile și formarea națiunilor, natura și semnificațiile identității naționale, bazele sociale, culturale și politice ale națiunilor și modernitatea lor [...]”²⁵.

²¹ Anthony Smith, *op. cit.*, p.147.

²² *Ibidem*, p. 188.

²³ *Ibidem*, p. 198.

²⁴ *Ibidem*, p. 199.

²⁵ *Ibidem*, p. 229.

1.4. Națiunea civică și națiunea etnoculturală

În mod tradițional viziunea care definește națiunea prin prisma criteriilor subiective este asociată cu ideea de națiune civică, iar cea care explică națiunea sub unghiul de vedere al criteriilor obiective – cu națiunea etnoculturală. Cele două mari direcții de definire a națiunii, sau tipuri ideale, civică și etnoculturală, sunt reprezentate de Ernest Renan (1823-1892), istoric și filozof francez și, respectiv, de Johann Gottfried Herder (1744-1803), lingvist și filozof german.

Viziunea lui Renan privind națiunea civică se relevă în celebrul său discurs, ținut la Universitatea din Sorbona, din anul 1882, intitulat „Ce este o națiune?”. În acest discurs, Renan opune doctrinei naționale germane, „bazată pe legăturile de sânge și de limbă, modelul său, care afirma legitimitatea unei națiuni elective create prin adeziunea membrilor săi”²⁶. Dezvoltând viziunea sa despre națiune, Renan menționează că o națiune este „un suflet, un principiu spiritual”, care se constituie din două dimensiuni de bază. Fără a le numi, Renan se referă la cele două aspecte ale națiunii: etnocultural și civic. „Unul este în trecut, altul în prezent. Unul este punerea în comun a unei averi legate de amintiri, altul este consimțământul actual, dorința de a trăi împreună, voința de a continua spre a spori valoarea moștenirii primite”. Subliniind că „națiunea ca și individul este rezultatul unui lung efort trecut, al sacrificiilor și devotamentelor”, Renan arată rolul memoriei colective, al trecutului istoric ca elemente pe care se poate construi o națiune, în special al cultului strămoșilor. Or, „strămoșii sunt cei care ne fac să fim ceea ce suntem”²⁷.

Pe de altă parte, în viziunea lui Renan, națiunea este „o mare solidaritate constituită din sentimentul sacrificiilor făcute și a celor pentru care există dispoziție de a fi făcute. Ea presupune un trecut; ea se rezumă, totuși, în prezent la un fapt tangibil: consimțământul, dorința clar exprimată de a continua viața comună. Existența unei națiuni este (scuzați-mi metafora) un plebiscit zilnic, așa cum existența unui individ este o afirmare perpetuă a vieții [...]”²⁸. În această parte a discursului său, Renan a dorit să sublinieze rolul factorilor subiectivi în construirea națiunilor: voința și consimțământul indivizilor de a se considera națiune.

²⁶ Guy Hermet, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*. Trad. De Sivia Dram. Prefață de Alexandru Zub, Editura Institutul European, Iași, 1997, p. 143.

²⁷ Ernest Renan, *Qu'est-que un nation?* Berg International, Paris, 2016, pp. 30-31.

²⁸ *Ibidem*, p. 31.

A doua direcție de teoretizare a națiunii, cea etnoculturală, care provine din viziunea lui Herder, pune accentul pe originea etnică, limbă, tradiții și obiceiuri. În lucrarea *Idées sur la philosophie de l'histoire de l'humanité* (Idei privind filozofia istoriei umanității), publicată în anii 1784-1791, Herder formulează o serie de idei privind națiunea. Comparând națiunea cu o plantă naturală, scrie: „Providența a separat admirabil națiunile, nu numai prin păduri sau munți, ci mai cu seamă prin limbă, gusturi și caractere, înainte ca opera despotismului să se pună în mișcare și ca cele patru părți ale lumii să devină prada unui singur stăpân”²⁹. În opinia istoricului și politologului francez Guy Hermet, „în această ultimă frază se află tot ceea ce definește *Kulturnation*-ul, sau națiunea etnoculturală”³⁰ care se bazează pe limbă, tradiții și memorie istorică comună.

La etapa actuală, există opinii în știința politologică și sociologică occidentală care apreciază națiunea civică drept una superioară națiunii etnoculturale³¹, deoarece prima include toți cetățenii fără deosebire de limbă sau origine etnică, iar ultima – doar pe cei de aceeași limbă, tradiții și etnicitate.

Adversarii acestei opinii, la rândul lor, aduc mai multe argumente care dovedesc că fiecare națiune conține deopotrivă elemente civice și etnoculturale ce nu pot fi contrapuse. Anthony Smith apreciază că cercetătorii fenomenului naționalismului, în lucrările lor, fac mai degrabă o distincție pur analitică și normativă între națiunea civică și etnoculturală: „Ea nu descrie tipuri particulare de naționalism și nici nu poate fi folosită pentru a stabili traiectoria naționalismului în general, căci chiar și cele mai «civice» și «politice» naționalisme se dovedesc a fi, la o analiză mai atentă, tot «etnice» și «lingvistice»; căci acesta este, desigur, cazul naționalismului francez în timpul revoluției și cu atât mai mult mai târziu, cu apelul său la «nos ancêtres, les galois»”³².

Atunci când se face referire la națiunea civică ca la o formă superioară în raport cu națiunea etnoculturală, aducându-se drept exemplu modelul francez, se ignoră faptul că în timpul revoluției franceze din anii 1789-1799 naționalismul francez s-a bazat pe elementele culturale și civice. Statul francez modern, înfăptuind unificarea etnică, a recurs la impunerea limbii franceze în școli și în alte instituții de stat și culturale. Pe parcursul secolului

²⁹ Guy Hermet, *op. cit.*, p. 146.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Dominique Schnapper, *La communauté des citoyens. Sur l'idée moderne de nation*, Gallimard, Paris, 1994.

³² Anthony Smith, *op. cit.*, p. 136.